

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра методології та методів соціологічних досліджень

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:
«ОБРАЗ ДІТЕЙ ВІЙНИ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ МЕДІАПОЛЯ ВІД
ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ В УКРАЇНУ»

Спеціальність: 054 Соціологія
Освітня програма: «Соціологія»
Освітній ступінь: бакалавр
Кваліфікація: бакалавр з соціології

Автор:

Юхимець Ілля Ігорович,
студент 4 курсу

Наукова керівниця:

Москотіна Руслана Юріївна,
доктор філософії, асистент кафедри
методології та методів
соціологічних досліджень

Бакалаврська робота допущена до захисту
рішенням кафедри *методології та методів соціологічних досліджень*

Протокол № 14 від «06» червня 2023 р.

Зав. кафедри _____ доцент Сидоров Микола Володимир-
Станіславович

Київ 2023

Реєстрація

номер

Дата підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано**до захисту**

підпис наукового
керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат**захисту**

оцінка

Дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДУ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ МЕДІА	9
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ ДІТЕЙ ВІЙНИ У МЕДІАПОЛІ: ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕНЬ	14
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ КОНТЕНТ-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ ДІТЕЙ ВІЙНИ У МЕДІАПОЛІ	21
3.1. Методологія емпіричного дослідження	21
3.2. Результати емпіричного дослідження	25
ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
ДОДАТКИ	45

ВСТУП

Актуальність роботи. Контекст війни, враховуючи її широкий масштаб, передбачає величезну кількість стресових факторів не лише для її активних учасників, але й для більш пасивних спостерігачів, таких як діти та їх сім'ї.

На жаль, у сучасній війні найбільше страждає цивільне населення. Наслідками повномасштабного вторгнення РФ в Україну є не лише знищені або пошкоджені школи, лікарні та інша цивільна інфраструктура, а також сім'ї, які були розділені, життя, які були зупинені та цивільне населення, що продовжує гинути, поранене та травмоване насильством. Діти є найуразливішими до таких умов, адже це одна з найбільш незахищених соціально-демографічних категорій населення (Клуменко, 2019). Вони особливо страждають від російської агресії. Багато з них були змушені залишити свої домівки та виїхати за кордон або жити в поселеннях для біженців, тоді як інші залишаються в своїх домівках і все ще наражаються на насильство та небезпеку. Вони часто зазнають насильства та порушень прав людини, включаючи дитячу працю, вербування до збройних сил або груп, сексуальну експлуатацію і насильство, а також незаконне переміщення та усиновлення. Стихії війни – вибухи, руйнування, розчленування, страх, шуми, вогонь, смерть, розлука, тортури, горе, які повинні бути незвичними і тимчасовими для будь-якого життя, є для цих дітей нормальними і постійними (Rosenblatt, 1983). Війна з її численними стресовими факторами може становити значну перешкоду розвитку, соціалізації, а також здоров'ю дітей. В свою чергу, фізичні та психологічні травми мають свої наслідки не лише для особистісного розвитку окремої дитини, а і для розвитку наступних поколінь та загального соціально-економічного стану країни (Akbulut-Yuksel, 2014).

Будь-яка війна рано чи пізно закінчується, а країни-учасниці з часом відновлюються і повертаються до стабільного стану. Проте збройні конфлікти

спричиняють вагомі внутрішні та зовнішні втрати для тих, хто вижив; вони іноді тривають довше та можуть бути такими ж згубними, як і фізичні наслідки (Jensen, 1996). Існує велика ймовірність, що постраждала особа залишиться носієм наслідків війни протягом всього свого життя і це, звісно ж, матиме свій вплив на наступні покоління та на майбутнє суспільства.

Проблематика дітей війни не є новою для українського суспільства. Законом України від 2004 року про соціальний захист дітей війни (*Про соціальний захист дітей війни*, 2018) з 1 січня 2006 року було введено пільгову категорію для дітей війни. А саме для осіб, громадян України, які в період з 1941-1945 рр. були неповнолітніми. За цим законом дітям війни гарантовано пільги та соціальну підтримку.

Нинішній російсько-українській війні передувала анексія Росією Криму в 2014 році та тривалий військовий конфлікт між російськими військами та українською армією у східному регіоні країни. У 2017 році уряд України ухвалив постанову про можливість надання дітям статусу постраждалих внаслідок воєнних дій. Згідно з даною постановою, особами, які можуть отримати статус постраждалої від воєнних дій дитини, є, передусім, діти, які вже мають статус внутрішньо переміщеної особи. Крім того, до потенційних отримувачів статусу входять:

- діти військовослужбовців, які загинули або були поранені на сході України;
- діти, які проживають на територіях Луганської і Донецької областей;
- діти, які отримують статус переселенців в разі переїзду з тимчасово окупованої території.

Після воєнного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року питання дітей війни в Україні значно посилилось. За даними ЮНІСЕФ (*ЮНІСЕФ: 100*

днів війни в Україні призвели до того, що 5,2 мільйона дітей потребують гуманітарної допомоги, 2022), більш ніж 2,2 мільйони дітей були змушені виїхати за кордон шукаючи притулку. За даними, що були перевірені УВКПЛ (*Діти війни*, б. д.), майже 2 з 3 дітей були переміщені через бойові дії. Крім того, в Україні щодня в середньому гине більше 2 дітей і отримує поранення більше 4 дітей, переважно у результаті нападів із застосуванням вибухової зброї в населених пунктах. За даними Офісу Генерального Прокурора (*Діти війни*, б. д.), 464 дитини загинуло через війну, а 923 дитини отримали поранення. За даними Національного інформаційного бюро (*Діти війни*, б. д.), Росія незаконно депортувала на свою територію 16207 дітей.

У той же час війна і масові переміщення руйнують засоби до існування та економічні можливості, залишаючи багато сімей без достатнього доходу для задоволення основних потреб і роблячи їх нездатними забезпечити належну підтримку своїм дітям. «Кожен із 5,7 мільйона дітей України має травму», – сказав Мурат Шахін, який представляє дитячу агенцію ООН ЮНІСЕФ в Україні. «Я б не сказав, що 10 або 50 відсотків із них у нормі – це відчувають усі, і на лікування потрібні роки» (*«Втрачене покоління XXI століття»: як українські діти переживають російське вторгнення*, 2022).

Важливим є якомога ефективніше зменшувати психологічні та соціальні наслідки війни для українських дітей, адже всі вони є майбутнім українського суспільства та майбутнім країни загалом. ЗМІ є ключовим джерелом сприйняття громадськістю суспільних проблем і значним транслятором образів та ідей в суспільство. Опитування Research & Branding Group (*Соціальні мережі та месенджери в Україні*, 2021), проведене в лютому 2021 року, показало, що українці віддають перевагу Інтернету як основному джерелу новин більше, ніж телебаченню (51% віддають перевагу Інтернету, а 41% – ТБ). Відтворюючи певні

наративи, ЗМІ формують переконання, ставлення та політичні уподобання українців, у тому числі ті, що стосуються дітей війни.

Образи дітей війни вже транслюються в медіа. Тож щоб дослідити суспільний дискурс, який стосується дітей війни, ми повинні дослідити те, як зараз висвітлюються їхні проблеми у медіа. Яким є образ дитини війни в медіа? Це всі громадяни України неповнолітнього віку, адже війна має той чи інакший вплив на кожного з нас, особливо на дітей? Чи це ті діти, які втратили свою домівку, були вимушені переїхати до іншого регіону України чи за кордон або ж залишилися сиротами? Як медіа висвітлює становище цих дітей: зображує їх як жертв війни чи як активних учасників? Саме для того, щоб зрозуміти, як висвітлюється образ дітей війни у медіа, мною було обрано контент-аналіз як метод дослідження. Також контент-аналітичні дослідження слугують хорошим підґрунтям для подальших досліджень на обрану тему.

Дослідження образу дітей війни дозволяють краще зрозуміти, як війна впливає на психологічний стан дітей, їхній розвиток, соціальну адаптацію та майбутнє. Вони також дозволяють розробити ефективні стратегії допомоги та підтримки дітей, які постраждали від війни, а також виробити рекомендації для владних структур та громадських організацій щодо поліпшення життя дітей в умовах війни. Дослідження також можуть допомогти залучити увагу громадськості та міжнародних організацій до проблеми дітей війни в Україні і збільшити ресурси для їх допомоги. Крім того, збільшення уваги до проблеми дітей війни може сформувати більш чітке уявлення суспільства про наслідки війни та підвищити готовність до їх розв'язання.

Об'єктом дипломної роботи є метод контент-аналізу медіа.

Предметом роботи є використання методу контент-аналізу для вивчення образу дітей війни в медіаполі від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Метою є визначити образ дітей війни в медіаполі від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну за допомогою методу контент-аналізу.

Завдання дипломної роботи:

1. Охарактеризувати контент-аналіз як метод аналізу медіа.
2. Окреслити дослідження, які стосуються образу дітей війни, або дотичні до цієї теми.
3. Окреслити методологію емпіричного дослідження медіа-образу дітей війни на основі статей з офіційного сайту організації UNICEF в Україні, де містяться історії про дітей, постраждалих від війни.
4. Провести емпіричне контент-аналітичне дослідження образу дітей війни, здійснити аналіз його результатів.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДУ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ МЕДІА

Оскільки для емпіричного дослідження образу дітей війни буде здійснено контент-аналіз медіа, розпочнемо із загальної характеристики цього методу. Загалом, контент-аналіз – це «дослідницька техніка для створення відтворюваних і дійсних висновків із текстів (або іншого значущого матеріалу) щодо контексту їх використання» (Krippendorff, 2018). Контент-аналіз є важливим дослідницьким методом у соціальних науках, оскільки він дозволяє зрозуміти дані не як набір фізичних подій, а як символічні явища (Krippendorff, 2018). З огляду на центральну роль, яку ЗМІ та соціальні медіа відіграють у сучасних суспільствах, аналіз медіа-контенту став широко використовуваним методом дослідження серед дослідників медіа та комунікацій, а також соціологів і політологів.

Соціологи цікавилися аналізом контенту медіа з початку ХХ століття, починаючи з Макса Вебера, який розглядав медіа-контент як засіб моніторингу «культурної температури» суспільства (Hansen та ін., 1998). За Берельсоном (Berelson, 1971), існує п'ять основних цілей контент-аналізу:

1. Описати змістовні характеристики змісту повідомлення;
2. Описати характеристику форми повідомлення;
3. Зробити висновки про творців контенту;
4. Зробити висновки щодо аудиторії контенту;
5. Передбачити вплив контенту на аудиторію.

Спираючись на роботу Берельсона та відзначаючи використання контент-аналізу в таких дисциплінах, як психологія та психоаналіз, Нойендорф (Neuendorf, 2016) узагальнив чотири основні підходи до контент-аналізу та його ролі: психометричний, описовий, інференційний та прогностичний. У той час як

психометричний підхід відноситься до спеціалізованого медичного та психоаналітичного використання контент-аналізу для інтерпретації тексту інтерв'ю або висловлювань пацієнтів, три інші підходи дуже актуальні для ряду застосувань, включаючи аналіз медіа-контенту. Перша і найбільш основна роль, описова, забезпечує розуміння повідомлень і образів у дискурсі та популярній культурі, представлених у медіа. Інференційна та прогностична роль аналізу контенту дозволяє дослідникам піти далі та дослідити ймовірний вплив на обізнаність, ставлення чи поведінку серед споживачів контенту. Проте дослідники повинні завжди усвідомлювати, що тексти є полісемічними, тобто відкритими для різноманітних інтерпретацій аудиторією.

Значною перевагою контент-аналізу є те, що це «ненав'язливий» метод дослідження. Тобто при аналізі змісту медіа-репортажів і коментарів у соціальних мережах дослідники можуть визначити теми та проблеми, які є предметом обговорення та/або суспільного занепокоєння, і досліджувати дискурси, відстежуючи частоту та домінування певних ідей і повідомлень без прямого контакту з людьми. Крім того, аналіз змісту повідомлень дозволяє надати уявлення про політичні події, погляди та наміри авторів різних джерел, а також потенційний вплив на аудиторію без необхідності безпосереднього зв'язку з самими авторами джерел та їхньою аудиторією. Це є важливим, коли респонденти як джерела інформації важкодоступні або не бажають брати участь у дослідженні, особливо, якщо дослідження проводиться в умовах пандемії або війни. У деяких випадках, наприклад, якщо організація хоче зрозуміти погляди чи діяльність своїх конкурентів, прямі методи дослідження є непрактичними, а «ненав'язливі» методи, такі як аналіз медіа-контенту, можуть стати чи не єдиним варіантом.

Ще одна перевага контент-аналізу полягає в тому, що його можна проводити відносно часто, щоб відслідковувати проблеми, теми та речників в динаміці, тоді як, наприклад, широкомасштабні опитування, зазвичай, проводяться раз на рік або навіть раз на декілька років через їхню вартість.

У контент-аналітичних дослідженнях вибірка не є такою ж жорсткою, як у репрезентативних опитуваннях. Це пояснюється тим, що вибірка текстів не є вибіркою людей, і текстова реальність вважається символічною версією соціального світу, а не його точною копією. Тому при роботі з символічними структурами велику роль відіграють попередні домовленості між дослідниками і кодувальниками про те, як читати тексти та інтерпретувати їх, а також апріорні судження дослідників. Це стосується не лише схеми аналізу, а й відбору повідомлень також.

Проведення контент-аналізу з використанням суцільного відбору, який передбачає аналіз усіх джерел інформації, забезпечує найповніше представлення генеральної сукупності повідомлень. Однак використання суцільного відбору не завжди є можливим, особливо у випадках аналізу великої кількості джерел інформації, тому дослідникам часто доводиться вдаватися до інших варіантів відбору через часові та фінансові обмеження.

У кількісному контент-аналізі при формуванні вибірки прийнято дотримуватися тих самих процедур, що й у кількісному опитуванні для забезпечення надійності та валідності, які є фундаментальними принципами наукового методу. Зазвичай використовується багатоступенева вибірка, при формуванні якої відбувається відбір каналів, джерел інформації, конкретних видань чи програм, після чого формується сукупність повідомлень. Основними обмеженнями є часові межі інформаційного простору. При цьому відрізок часу визначається метою і завданнями дослідження, яке може орієнтуватись на

відображення сучасного стану масової комунікації, її динаміку або на те й інше водночас. Часто під час збору медіа-контенту для аналізу використовуються різні інструменти від постачальників послуг моніторингу медіа.

Наступним кроком при проведенні контент-аналітичного дослідження є розробка інструментарію для кодування. Ця процедура передбачає три основні аналітичні операції: визначення категорій аналізу, одиниць аналізу та одиниць рахунку. Категорії аналізу використовуються для опису предмета дослідження, а їх сукупність утворює концептуальну схему контент-аналізу. Концептуальна схема не є абстрактною теоретичною моделлю, а є конструкцією, яка адаптована для відображення змісту предмета, котрий існує у текстовій або нетекстовій (аудіо, відео, візуальний об'єкт) реальності. Категоріальна модель має максимально детально описувати предмет дослідження, забезпечуючи повноту і вичерпність опису, але при цьому не повинна бути надто розгорнутою або надмірною. Категорії мають однозначно характеризувати лише один аспект предмета. Це забезпечує можливість кодувальнику точно пов'язати окремий фрагмент тексту з відповідною категорією без помилок.

Планування і проведення емпіричних контент-аналітичних досліджень передбачає використання загальнонаукових методів, зокрема дедукції. Дедуктивний підхід передбачає визначення гіпотез та дослідницьких запитань, на які потрібно відповісти, а також заздалегідь визначених категорій, у які дані будуть закодовані. Таким чином, дедуктивне міркування починається із загальної ідеї, а потім здійснюється перехід до формування інструментарію дослідження, збору та аналізу даних. З іншого боку, існує індуктивний підхід, який починається в межах даних і переходить від конкретних деталей до загального шляхом визначення ключових концепцій, тем і елементів, які існують у наборах даних і групування їх у категорії для виявлення закономірностей. Так, у цій

роботі в межах проведеного мною емпіричного дослідження було застосовано дедуктивний та індуктивний підходи на етапах формулювання об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження, проєктування кодифікатора, побудови вибірки, кодування.

Отже, можемо зробити наступні **висновки**. Враховуючи важливу роль медіа в суспільстві як джерела інформації та впливу, а також відображення думок прес-секретарів і громадськості, аналіз медіа-контенту є ефективним «ненав'язливим» методом визначення поглядів індивідів, соціальних проблем, дискурсів. Проте, роблячи висновки та прогнози за результатами аналізу медіа-контенту, необхідно пам'ятати про складний спектр факторів, які впливають і формують думку, а також про умовну, контекстну природу медіа-ефектів.

РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ ДІТЕЙ ВІЙНИ У МЕДІАПОЛІ: ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕНЬ

Для початку варто зазначити, що станом на зараз досліджень, котрі стосуються образу дітей війни в медіаполі, дуже мало, особливо коли мова йде про російсько-українську війну, яка спалахнула досить нещодавно. Тим не менш, існує низка публікацій та досліджень на дотичні теми, пов'язані з дослідженням образу дітей у медіа, проблематики наслідків війни для дітей та безпосереднього залучення дітей у збройні конфлікти.

Так, у статті «Children of War: The Long-Run Effects of Large-Scale Physical Destruction and Warfare on Children», професорки університету Далхаузі М. Акбулут-Юксель (Akbulut-Yuksel, 2014), були досліджені довгострокові соціально-економічні наслідки великомасштабного фізичного знищення, спричиненого Другою світовою війною. Це дослідження є цінним тим, що дає змогу краще зрозуміти потенційні наслідки повномасштабної війни в Україні.

Авторка використовує комплексний набір даних про регіональні руйнування в Німеччині під час Другої світової війни та дані на індивідуальному рівні з НСЕП (Німецька соціально-економічна панель), щоб дослідити вплив руйнувань спричинених війною на освіту, здоров'я німецьких дітей, її наслідки для ринку праці.

Висновки даного дослідження демонструють, що руйнування Другої світової війни призвели в результаті до меншої кількості загальних років навчання, нижчого зросту, нижчого рівня суб'єктивної задоволеності здоров'ям, передчасної смертності та нижчих доходів в перспективі для німців, які під час війни були шкільного віку. Аналіз показує, що руйнування шкіл і обмежений доступ до освіти відіграли значну роль у спостережуваних ефектах. А недоїдання,

відсутність чистої води, забруднення довкілля та обмежений доступ до медичної допомоги потенційно могли вплинути на здоров'я німецьких дітей.

Авторка також наводить висновки з інших публікацій, як от «The Long Run Impact of Bombing Vietnam» (Miguel, Roland, 2011); «The Strategic Bombing of Cities in Germany in World War II and Its Impact on City Growth» (Brakman та ін., 2004); «Bones, Bombs, and Break Points: The Geography of Economic Activity» (Davis, Weinstein, 2002). В цих публікаціях йдеться про відносно швидке відновлення макроекономічних показників і фізичної інфраструктури в сильно постраждалих регіонах. На противагу, М. Акбулут-Юксель (Akbulut-Yuksel, 2014) підкреслює, що людський вимір збройних конфліктів має більш значні та тривалі наслідки, ніж економічний вимір. Тривалий негативний вплив війни на освіту, здоров'я дітей та їх майбутні результати на ринку праці підкреслює важливість цілеспрямованої політики щодо дітей війни та необхідність глибшого дослідження цієї суспільної проблеми.

Опитування проведене соціологічною групою «Рейтинг» на початку 2023 року серед матерів українських дітей віком від 3 до 17 років показало, що майже 20% респонденток зазначають про значне погіршення успішності дитини у навчанні та зниження якості навчального процесу. Найчастіше такі проблеми фіксувалися серед мешканців прифронтових та деокупованих територій, матерів учнів молодшої та середньої школи, тих, хто займається онлайн або ж за змішаною формою навчання (*Проблеми українських дітей під час війни, 2023*). Наведена у звіті до опитування статистика підтверджує висновки із попередньо розглянутого дослідження і доводить, що війна дійсно має вплив на навчальний процес дитини.

У іншій публікації під назвою «Образ внутрішньо переміщених осіб в медійному дискурсі: критичний дискурс-аналіз повідомлень ЗМІ», авторства О.

Проценко (Проценко, 2018) було досліджено медіа повідомлення ЗМІ про внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Варто підкреслити, що ця проблематика стала ще більш актуальною після початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, адже кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні значно зросла.

Спираючись на концепцію аналізу дискурсу Т. Ван Дейка, авторка розглядає різні методи дослідження дискурсу, включаючи постструктуралістські підходи, критичний аналіз дискурсу та дискурсивну психологію. У дослідженні розглядаються чотири типи медіа джерел: офіційні, регіональні, національні та альтернативні.

Результати дослідження розкривають різноманіття медіа репрезентацій ВПО. Їх часто зображують жертвами, які не здатні вирішити власні проблеми. Деякі медіа представляють ВПО без жодних позитивних чи негативних конотацій. Подекуди ЗМІ формують негативний образ ВПО:, вони зображуються як шахраї, котрі шукають особистої вигоди від уряду. Між тим, деякі ЗМІ представляють ВПО як «активних громадян», демонструючи позитивні приклади їх інтеграції та адаптивності.

Публікація О. Проценко також розкриває відмінності в тому, як ВПО зображуються у офіційних та альтернативних ЗМІ. Офіційні джерела, як правило, передбачають більш нейтральний опис мігрантів, тоді як альтернативні джерела використовують метафори та епітети, щоб передати їх особливу точку зору. Аналіз показав, що регіональні ЗМІ демонструють дещо ширше висвітлення тем, пов'язаних з ВПО, порівняно з національними.

Додатково під час аналізу було виявлено те, що можновладці використовують ЗМІ та проблематику ВПО як засіб для зміцнення своїх політичних позицій, підкреслюючи образ ВПО як безпорадних осіб, котрі

потребують допомоги. Це стратегічне маневрування влади спрямоване на збереження контролю та «піару».

Загалом, стаття дає комплексне уявлення про конструювання образів внутрішньо переміщених осіб в українських ЗМІ, висвітлює взаємодію впливових медіа та вплив владних структур на формування суспільного сприйняття внутрішньо переміщених осіб. Незважаючи на те, що тематична спрямованість даної статті безпосередньо не стосується образу дітей війни, вона дозволяє познайомитися з підходами до вивчення та аналізу образів зображених в медіа-дискурсі, що тісно перегукується з темою цієї роботи. Образ внутрішньо переміщених осіб, який вивчається О. Проценко, є дотичним до образу дітей війни, адже і ті і інші отримали свій «статус» внаслідок війни та бойових дій. До того ж, дітей ВПО, скоріше за все, також можна вважати й дітьми війни.

Дослідження, яке описано у статті О. Клименко (Клименко, 2019) «Залучення дітей до участі у збройних конфліктах: моделі та методи вербування (український досвід)», спрямоване на розгляд одного з наслідків воєнних дій та війни загалом для дітей, а саме втягнення дітей у військові конфлікти. В ньому аналізуються моделі і методи вербування неповнолітніх у контексті військово-політичного конфлікту на Донбасі, який розпочався у квітні 2014 року та перейшов у форму повномасштабної війни в лютому 2022 року. Авторка підкреслює, що вербування дітей є центральною проблемою порушення прав неповнолітніх у зв'язку з їх асоціацією зі збройним конфліктом, внаслідок чого вони стають жертвами. Нижче наведено основні тези даної статті:

1. Дітей вербують навмисно, оскільки використання неповнолітніх є економічно вигіднішим, ніж найм дорослих бійців.

2. Діти-солдати проходять етап соціалізації в умовах війни, де військові стають основними фігурами впливу, що призводить до втрати свідомості про цінність людського життя та формування покірності і дисципліни.

3. Діти, які проживають у зоні збройного конфлікту, вчаться лише силовим способам вирішення конфліктів та виявляють агресивність, неприйняття компромісу та відмову вступати в полон.

4. Адаптація дитячої психіки до умов війни може призводити до серйозних психологічних проблем та порушень соціалізаційних процесів, включаючи втрату усвідомлення цінності людського життя, зростання жорстокості та агресивності (Клименко, 2019, с. 14).

У праці О. Клименко також виокремлюються такі основні стратегії вербування дітей до військових угруповань як пропаганда, маніпуляції свідомістю громадськості, економічний тиск, поширення пропаганди «мережевим» шляхом, використання методів психологічного впливу, вербування зсередини.

Загалом, вербування дітей до участі у військовому конфлікті має серйозні наслідки не тільки для самих дітей, а і суспільства в цілому. Мілітаризація населення в ранньому віці в умовах тривалого військового конфлікту призводить до фізичних каліцтв, втрати соціального капіталу та морального дисбалансу дітей. Авторка також згадувала про те, що проблематика дітей-солдатів в російсько-українській війні є новою та слабовивченою, тому вона потребує подальших різноаспектних досліджень вітчизняних науковців.

У публікації «How Are Children's Issues Portrayed in the News? A Media Content Analysis» (Hestres та ін., 2021) подано звіт за результатами контент-аналітичного дослідження, в якому йдеться про те, як дитячі проблеми

висвітлюються в ЗМІ Сполучених Штатів Америки, та наслідки цих висвітлень для адвокаційних зусиль.

Аналіз медіа-дискурсу, представлений у цьому дослідженні, виявляє певні закономірності та патерни у відображенні дитячого добробуту і автори зазначили, який вплив на думку громадськості має кожна закономірність. Під час аналізу авторами було виявлено те, що засоби масової інформації у Сполучених Штатах, як правило, наголошують на відповідальності уряду стосовно добробуту дітей і зосереджуються на невдачах уряду у виконанні своїх обов'язків щодо питань дітей та часто вдаються до несприятливих порівнянь між Сполученими Штатами й іншими країнами. У більшості публікацій було виявлено висвітлення дітей як вразливої верстви суспільства та таких, які потребують захисту. Однак ЗМІ часто нехтують питаннями расової рівності та розвитку дитини. У звіті також виявлено, що громадська думка часто узгоджується з дискурсом ЗМІ, оскільки основний фокус публікацій у вибірці розрахований на батьків або сім'ї, тобто проблеми дітей обговорювалися у дискурсі їх важливості для самих батьків. У висновку дослідники підкреслюють потребу в нових наративах, які могли б змінити суспільні дискусії про проблеми дітей. Хоч ця публікація безпосередньо не стосується образу дітей війни, вона слугує цінним прикладом використання методу контент-аналізу для дослідження медіапростору та вивчення зображення проблем дітей у ньому, що є дотичним до тематичної спрямованості цієї роботи.

Підводячи **підсумки**, можна стверджувати, що війна не лише створює серйозні загрози життю дітей, а також й має серйозні наслідки для їхнього розвитку. Війна має вплив на більшість аспектів життя дітей, включаючи їх освіту, здоров'я та соціальну інтеграцію. Автори часто підкреслюють необхідність розвитку програм і політик, спрямованих на захист прав дітей під час воєнних конфліктів та після їх завершення. Важливим є також і розуміння

медіа-дискурсів, у яких транслюються суспільні проблеми, адже саме вони покликані інформувати громадськість та формують суспільну думку щодо певних проблем.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ КОНТЕНТ-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ ДІТЕЙ ВІЙНИ У МЕДІАПОЛІ

3.1. Методологія емпіричного дослідження

Суспільну значимість проведення досліджень, які стосуються дітей, важко переоцінити, адже діти є однією з найвразливіших соціальних верств будь-якого суспільства, особливо в умовах широкомасштабної війни. Українські діти є майбутнім українського суспільства. Тому важливим є ознайомлення та привернення уваги суспільства до такої проблеми як діти, котрі вимушені розвиватися, соціалізуватися та навчатися в умовах війни. Не менш важливими є і наукові дослідження, котрі покликані допомогти глибше зрозуміти потреби, страждання та виклики, з якими діти зіштовхуються під час конфліктів, так як вони можуть стати фундаментом для подальшого розроблення стратегії допомоги таким дітям.

Одну з основних ролей у приверненні уваги населення України до різних суспільних проблем та викликів мають ЗМІ та медіа ресурси (*Соціальні мережі та месенджери в Україні, 2021*). Тому використання методу аналізу документів, зокрема, контент-аналізу дає змогу детально проаналізувати медіа-дискурс образу дітей війни, адже цей дискурс має велику соціальну значимість та може впливати на уявлення громадськості про дітей, які стали жертвами повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Таким чином, метод контент-аналізу є важливим інструментом для цього дослідження, оскільки допоможе отримати інформацію про те, як образ дитини війни транслюється для громадськості. Також зазначимо, що поняття образу дітей війни в медіаполі буде визначено як спосіб представлення та зображення в медіапросторі дітей, які потерпають внаслідок воєнних конфліктів. Це поняття включає в себе відображення страждань, потреб, вразливостей, емоцій, бажань, поведінки дітей

війни. Образ дітей війни в медіаполі може мати значний вплив на громадськість, на формування усвідомлення нею проблем, з якими стикаються діти під час воєнних конфліктів.

Мета дослідження: окреслити образ дітей війни, які зображені в медіа-дописах в період з березня 2022 року до лютого 2023 року.

Завдання дослідження:

1. Виокремити основні компоненти образу дітей війни на основі медіа-дописів.
2. Визначити ступінь представленості різних компонентів образу дітей війни у медіа-дописах.
3. Дослідити залежність між частотою згадувань тих чи інших компонентів образу дітей та часом публікації матеріалу.

Для формування емпіричної бази дослідження були обрані статті на офіційному сайті організації UNICEF в Україні. UNICEF, будучи спеціалізованою структурою ООН, є світовим лідером із захисту прав та інтересів дітей. Публікації на їхньому сайті містять актуальні дані, історії та оновлення про ситуацію дітей у конфліктних зонах, зокрема в Україні. Використання цих публікацій у контент-аналітичному дослідженні образу дітей війни надає інформацію про ситуацію, в якій опинилися українські діти, з перших вуст.

Для дослідження було відібрано всі статті на офіційному сайті організації UNICEF в Україні, які присвячені постраждалим від війни неповнолітнім особам й опубліковані за період з березня 2022 року до 24 лютого 2023 року. А саме це були статті рубрики «Історії», де розповідається про дітей, які постраждали внаслідок вторгнення Росії в Україну, в тому числі і про різні події, які трапилися з ними внаслідок повномасштабної війни.

Категоріальна модель була побудована шляхом індуктивного підходу, тобто категорії аналізу окреслювались безпосередньо під час роботи з текстами. Категорії та субкатегорії і будуть виступати змістовними компонентами образу дітей війни; про категорії та субкатегорії йтиметься у наступному параграфі цього розділу. Одиницями аналізу є історії дітей, про яких згадувалося у публікаціях (при цьому ми уникали текстів, у яких лише поверхнево торкалися теми дітей війни, або ж не було конкретного опису образу дітей). Варто також звернути увагу на те, що в рамках цього дослідження одна дитяча історія відповідає одній дитині. Під час аналітичного читання всіх текстів, що увійшли до вибірки, з них були виділені значущі маркери. Було використано латентне кодування, тобто були враховані всі значення та контексти, які неможливо виміряти безпосередньо (Neuendorf, 2016), а процедура кодування передбачала врахування частоти появи кожної одиниці рахунку (див. уривок кодифікатора у *Таблиці 1*).

Категорія	Субкатегорія	Одиниці рахунку
Умови	Навчання	Дитина вимушена навчатися дистанційно
		Повітряні тривоги перешкоджають процесу навчання
		Відсутність (стабільного) доступу до інтернету під час занять
		Немає можливості навчатися
		Немає можливості ходити на гурток/секцію

Критичні ресурси	Відсутній доступ до ліків
	Відсутній доступ до продуктів/їжі
	Відсутність доступу до води/водопостачання.
	Відсутній доступ до газопостачання
	Відсутність доступу до електропостачання
	Відсутність опалення
	Відсутність зв'язку
	Немає можливості відвідувати реабілітаційного центру
	Немає доступу до медичної допомоги
Побут	Недостатньо місця для дітей на новому місці проживання

Таблиця 1. Уривок кодифікатора

Крім того, було окреслено соціально-демографічні характеристики дітей війни, такі як стать, вік, область проживання, статус проживання (виїхали чи залишились), куди переїхали та тип тимчасового прихистку. Відзначимо, що соціально-демографічні характеристики не розглядаються як безпосередня складова образу дітей, однак вони допомагають окреслити портрет дітей війни та сформулювати загальне уявлення про яких саме дітей йдеться у текстах.

Варто зауважити, що історії дітей почали публікуватися на сайті UNICEF в березні 2022 року, а перша публікація датується 16 березня 2022 року. Всього було взято до уваги 79 текстів, які були опубліковані в період з березня 2022 року до 24.02.2023 року. (див. Рис. 1, Додаток А) серед вмісту яких було знайдено та закодовано 109 унікальних дитячих історій.

3.2. Результати емпіричного дослідження

Перейдемо до аналізу отриманих результатів і для початку окреслимо основні соціально-демографічні характеристики дітей, про яких йтиметься у цьому розділі.

За результатами дослідження було виявлено, що найчастіше у текстах зображалися діти від 6 до 10 років (38% від кількості історій), на другому місці за кількістю висвітлень знаходяться діти від 15 до 18 років (29%), на третьому – діти 11-14 років (24%) та на четвертому – діти 1-5 років (9%) (див. Рис. 2). Щодо розподілу за статтю ситуація наступна: зафіксовано дещо більшу кількість висвітлень у публікаціях дітей жіночої статі проти чоловічої (57% та 43% відповідно) (див. Рис. 3).

Найбільше дітей, зображених на сторінках публікацій, на момент вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року проживали у Київській області (36%). Кількість дітей з Харківської та Донецької областей, згідно з текстами, становить 20% та 16% відповідно. Також фігурують історії дітей з Львівської (8%), Луганської (4%), Херсонської (4%), Сумської (3%), Миколаївської (2%), Дніпропетровської (2%), Чернігівської (2%), Запорізької (1%), Івано-Франківської (1%) та Житомирської (1%) областей (див. Рис. 4).

Більшість цих дітей (68%) та їхні сім'ї були вимушені покинути свої населені пункти та домівки через повномасштабну війну. 9% дітей спочатку були вимушені виїхати, але врешті повернулися назад до свого міста чи села. Хоча,

були й такі, котрі не залишили свого дому попри всілякі загрози та небезпеку (23%). В деяких випадках, зокрема коли це стосувалося дітей із західних регіонів країни, які зображувалися не як постраждалі внаслідок воєнних дій, а як волонтери, про вимушений переїзд і не йшлося (див. Рис. 5).

Для порівняння, за результатами опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» на початку 2023 року, 19% дітей в Україні проживають сьогодні поза домом, 20% – виїжджали зі своїх регіонів проживання, але потім повернулися, а 61% дітей не змінювали місця проживання (*Проблеми українських дітей під час війни, 2023*).

В основному, сім'ї та їхні діти, котрі були змушені виїхати зі свого населеного пункту, перебрались до інших міст/селищ України (67%), про місце переїзду 26% дітей з вибіркової сукупності вказано не було і лише 7% дітей виїхали за кордон (див. Рис. 6).

Тип тимчасового прихистку зазвичай не згадувався в текстах, проте серед згаданих найчастотнішими є лікарня (33%), в яку дітей евакуювали після отримання поранень та травм від обстрілу, шелтер (30%) та зйомна квартира (19%) (див. Рис. 7).

Під час аналітичного читання історій дітей було виокремлено такі категорії та субкатегорії, які використовувались при наповненні інструментарію – кодувальної матриці (див. Таблицю 1, Додаток А):

- **Умови** в яких діти опинились після початку повномасштабної війни в Україні. Ця категорія, в свою чергу, поділяється на такі субкатегорії як *навчання* (відсутність можливостей для навчання загалом, дистанційне навчання, відсутність (стабільного) інтернет-зв'язку для навчання онлайн, повітряні тривоги під час занять, відсутності можливості відвідувати гуртки та секції), *доступ до критичних ресурсів* (відсутність доступу до

ліків, медичної допомоги, продуктів харчування або їжі загалом, водопостачання, газопостачання, електропостачання, опалення, мобільного та інтернет-зв'язку, відсутність можливості відвідувати реабілітаційний центр), а також субкатегорія *побутових умов* (недостатня кількість вільного простору для дітей на новому місці проживання).

- ***Втрати***, яких зазнали діти внаслідок повномасштабної війни в Україні. До цієї категорії потрапили такі субкатегорії як *матеріальні втрати* (особисті речі, іграшки, підручники) та *нематеріальні втрати* (втрата матері, близької людини, кінцівки, дому).

- ***Емоційний стан*** дітей, про який згадувалося у публікаціях-історіях. Зокрема було виокремлено три основні емоційні стани, які і виступають субкатегоріями: *сум*, *страх* та *апатія*.

- ***Досвід*** пережитий дітьми після початку повномасштабної війни в Україні. В середині цієї категорії було виділено таку субкатегорію як *досвід пов'язаний із воєнними діями* (діти чули звуки вибухів, бачили мертві тіла, або як помирають люди, бачили як вибухають снаряди, бачили і чули стрілянину, ставали жертвами снаряду який вибухнув поруч). Наступною субкатегорією є *інший екстремальний досвід, який переживали діти* (дітям доводилось довгий час жити в підвалі/бомбосховищі/метро, довгий час голодувати або перебувати в холоді). Останньою субкатегорією є *дитячий досвід волонтерства*.

- ***Наслідки*** які принесло повномасштабне вторгнення РФ в Україну дітям. В цій категорії виділені такі субкатегорії як *наслідки для здоров'я дітей* (погіршення ментального здоров'я, фізичного здоров'я, отримані травми та каліцтва внаслідок бойових дій, поганий сон), *наслідки для середовища дітей* (руйнування або пошкодження школи або дитячого

садку в якому навчалася дитина, їхнього будинку де вони проживали), *особисті наслідки* (довготривале розставання із кимось з близьких людей, зруйновані плани на майбутнє).

Як уже зазначалося вище, ці категорії і субкатегорії є змістовними компонентами образу дітей війни. Також варто відзначити, що кожен об'єкт аналізу міг наповнювати різні категорії та субкатегорії одночасно. Наприклад, якщо у тексті йшлося про те, що будинок дитини був знищений внаслідок воєнних дій, це одночасно вносилось і до категорії втрат (дому) і до категорії наслідків (будинок зруйновано або пошкоджено).

Категорія «Досвід»

Під час аналізу було з'ясовано, що найчастотнішою є категорія «Досвід», при наповненні якої враховувався пережитий, подекуди травматичний досвід дітей (див. Рис. 8). Серед цієї категорії найбільшу кількість одиниць рахунку має субкатегорія «Досвід, прямими наслідками якого є воєнні дії» (див. Рис. 9). Дійсно, внаслідок спалаху повномасштабної війни в Україні багатьом зображеним у історіях дітям довелося проживати зовсім не дитячі події та ситуації.

Більше, ніж третині дітей довелося прожити хоча б якийсь досвід, викликаний воєнними діями (41%). А 29% з усіх дітей чули звуки вибухів снарядів або ракет. Також 15% від усіх дітей, історії яких потрапили до вибірки, на власні очі бачили вибухи снарядів (див. Рис. 10).

Проаналізувавши наступну субкатегорію «Інший екстремальний досвід», можна зробити висновок, що 29% з усіх зображених у публікаціях дітей мали хоча б якийсь екстремальний досвід, крім того, про який згадано вище. Наприклад, 26% дітей доводилося довгий час перебувати або навіть жити у

бомбосховищах, підвалах та метро, 10% з усіх дітей тривалий час перебували у холоді, а 4% дітей значний період часу голодували.

Інша субкатегорія стосувалася волонтерської діяльності серед зображених дітей. Можемо побачити, що 10% з них мали такий досвід (*див. Рис. 11*).

Категорія «Наслідки»

Другою за частотою згадок є категорія, присвячена наслідкам війни або безпосередніх воєнних дій для дітей, краху їхнього звичного (мирного) життя. Йдеться про безповоротні наслідки війни, після яких життя вже навряд чи стане таким, як було до цього.

При аналізі цієї категорії найбільшу кількість одиниць рахунку зафіксовано в субкатегорії «Наслідки для середовища дітей» (*див. Рис. 12*). Загалом, в 22% дитячих історіях згадувалось про те, що школу, садок, коледж, ліцей дитини було зруйновано внаслідок обстрілів. А будинки 17% зображених дітей зазнали руйнування або пошкоджень внаслідок війни. 11% всіх дітей переживали тривале розставання з близькими друзями або ж рідними. Такими є три найчастотніші згадки для категорії «Наслідки» (*див. Рис. 13*).

Загалом, отримані дані дають змогу говорити про те, що 53% дітей відчули на власному досвіді хоча б один з наслідків повномасштабного вторгнення РФ в Україну, які увійшли до цієї категорії.

Дещо менш частотно в історіях дітей згадувалися й інші безпосередні наслідки війни. До прикладу, 9% дітей отримали травми або ушкодження від обстрілів, внаслідок чого пережили евакуацію до лікарні в більш безпечному місці і складні операційні втручання. У 9% та 6% зображених дітей, за спостереженнями батьків, погіршилося ментальне та фізичне здоров'я відповідно. (*див. Рис. 13*).

Категорія «Умови»

Третьою за ступенем частотності є категорія, котра дозволяє дізнатись та проаналізувати, в яких умовах доводилося перебувати зображеним у публікаціях дітям війни після початку повномасштабного вторгнення.

Всередині категорії «Умови» найчастотнішою є субкатегорія «Критичні ресурси» (див. Рис. 14). Під критичними ресурсами, в першу чергу, маються на увазі необхідні для життя ресурси, такі як доступ до води, продуктів харчування або їжі, ліків чи медичної допомоги, доступ до відвідування реабілітаційних центрів для дітей з інвалідністю. Проте, перебуваючи в умовах війни, такі ресурси як електроенергія, газопостачання, опалення, мобільний та інтернет-зв'язок також набувають критичного значення, особливо коли мова йде про маленьких дітей та їх самопочуття (див. Рис. 15).

Отож, при аналізі вмісту цієї категорії у прочитаних текстах з'ясувалося, що 26% від усіх дітей якийсь час перебували в умовах, що позбавляли їх доступу до переліку ресурсів вище. Зауважимо, що у своїй основній більшості такі діти перебували в умовах, коли є недоступними одразу декілька критичних ресурсів з переліку, адже, наприклад, у містах, де ведуться активні воєнні дії та бої, здебільшого, немає ні водопостачання, ані газопостачання, ні електрики або ж можливості сходити за продуктами в магазин. Саме тому ця субкатегорія є найчастотнішою в одиницях рахунку, адже діти рідко перебували в умовах кризи лише одного важливого ресурсу, хоча й такі випадки були виявлені у масиві.

Наступна субкатегорія демонструє, які умови навчання диктує війна та воєнні дії для зображених дітей. Для 27% дітей має місце хоча б одна з незручностей або проблем з субкатегорії «Навчання». В більшості згадувалося про те, що діти вимушені навчатися дистанційно і те, що діти тепер не мають змоги відвідувати гуртки за інтересами або спортивні секції внаслідок

повномасштабного вторгнення (див. Рис. 16), адже більшість з них були вимушені покинути свої населені пункти після початку війни (див. Рис. 5); непоодинокими також були згадки про те, що школа була зруйнована внаслідок воєнних дій.

Досить рідко згадувалося про те, що дітям недостатньо місця на вимушено новому місці проживання. Субкатегорія «Побутові умови» є найменш частотною всередині категорії «Умови» і лише для 3% від усіх описаних дітей були згадки про проблеми в побуті, викликані війною або воєнними діями. Це не випадково, адже більшість дітей були змушені тікати під вибухи снарядів та звуки пострілів, тому в більшості історій не згадують про побутові проблеми, які виникають у нових дитячих тимчасових прихистках, адже для них головне те, що вони знаходяться в безпеці.

Категорія «Емоційний стан»

Ця категорія знаходиться на четвертому місці за ступенем частотності. До категорії емоційного стану увійшли всього 3 субкатегорії – страх, апатія та сум. Усі ці три людські емоції є скоріше негативними, особливо коли це стосується емоційного стану дітей. Аналіз усіх медіа дописів, котрі містили дитячі історії, демонструє, що близько 40% дітей, про яких йшлося у текстах, знаходилися хоча б в одному із зафіксованих вище емоційних станів. 22% з усіх зображених дітей відчували сум, 20% відчували страх і лише 3% перебували в стані апатії (див. Рис. 17).

Зазвичай, у текстах вибірки основними причинами страху в дітей виступали обстріли, вибухи, вимушене переміщення до інших населених пунктів, видимий страх та паніка батьків. Деколи йшлося про те, що дитина навіть після переїзду до більш безпечної території, продовжує боятися гучних звуків, сирен повітряної тривоги й інших тригерів пов'язаних із пережитим досвідом. Стан

суму, зазвичай, підкреслювався тугою за рідним містом/селом та домом. Також діти згадували, що сумують за друзями або ж однокласниками, школою, вчителями, домашніми тваринами, за своїм колишнім спокійним життям загалом. Стан апатії найменше фігурував в описах дитячих історій та безпосередньо дітей. В основному цей стан супроводжував дітей, котрі не змогли евакуюватися до більш безпечних місць, або ж дітей, які повернулися до своїх населених пунктів після того як там стало безпечніше чи після деокупації.

Категорія «Втрати»

П'ятою за частотністю є категорія «Втрати». Її можна умовно поділити на 2 субкатегорії:

- Матеріальні втрати, такі як особисті речі, іграшки, підручники;
- Нематеріальні втрати, такі як дім, втрата кінцівки, втрата близької людини, втрата матері (див. Рис. 18).

У проаналізованих історіях рідко йшлося саме про матеріальні втрати, хоча більшість описаних сімей та їхніх дітей були змушені залишити всі свої речі, взяти з собою лише найнеобхідніше та покинути свій дім. У 10% дитячих історій згадується про те, що дитина втратила хоча б щось з особистих або сімейних матеріальних речей. Всередині цієї категорії, в основному, торкалися теми нематеріальних втрат. 22% зображених дітей зазнали хоча б однієї втрати із переліку цієї субкатегорії. Найбільше це стосувалося втрати дому, як і в прямому сенсі так і образно. 20% усіх дітей та їхніх сімей зазнали втрати свого дому. Іноді мова йшла не лише про зруйнований будинок, а про повністю знищений населений пункт або район.

Також одним із завдань цього дослідження було виявлення залежності між частотою появи тих чи інших компонентів образу дітей та часовим періодом публікації історії. Мені вдалося виокремити три таких субкатегорії, які й

виступають компонентами образу дітей війни, а саме субкатегорії «Навчання», «Критичні ресурси» та «Досвід волонтерства» (див. Рис. 19).

На графіку можна побачити, що субкатегорія критичних ресурсів, в період з березня 2022 року до червня 2022 року була згадана в половині дитячих історій. Це можна пояснити тим, що у перші місяці війни діти істотно відчували нестачу критичних ресурсів, адже більшість зображених сімей та їх дітей були змушені евакуюватися або ж самотужки добиратися до більш безпечних населених пунктів, а деякі діти жили під окупацією та постійно перебували у підвалах або бомбосховищах. Особливо якщо враховувати, що за декілька місяців до того зображені діти жили безтурботним дитячим життям і навіть не підозрювали, які виклики та випробування чекають на них та їх сім'ї. В період з липня 2022 року до листопада 2022 року ця субкатегорія мала значно менше згадок в історіях дітей і в цей період згадки інших двох субкатегорій були більш частотними. Під час холодних місяців, в період з листопада 2022 року до лютого 2023 року, субкатегорія «Критичні ресурси» знову демонструє велику кількість згадок, адже саме цей період є періодом «блекауту», коли в населених пунктах по всій Україні почалися стабілізаційні відключення електроенергії. Цей також стало випробуванням для дітей та їхніх сімей.

В період з липня 2022 року до вересня 2022 року зростає кількість згадок субкатегорії «Навчання» і досягає максимальної частоти згадок у серпні 2022 року. Це пояснюється підготовкою дітей до початку нового навчального року. В цей період наголос дитячих історій був на навчанні та наслідках війни для сфери освіти в Україні. Часто зображувалися діти, які повернулися до свого населеного пункт після тривалого перебування за кордоном або у більш безпечних місцях України, проте не мають можливості почати відвідувати школу в новому навчальному році, адже їхня школа була зруйнована внаслідок обстрілів. В період

з серпня 2022 року до жовтня 2022 року також значно більшу кількість згадок зафіксовано в субкатегорії «Досвід волонтерства», у яку потрапили діти-волонтери. Одним із висновків дослідження на тему молодіжного волонтерства в Україні, проведеного Центром соціологічних досліджень Socio Inform проведене в рамках програми USAID «Мріємо та діємо» в липні 2022 року (*Дослідження «Молодіжне волонтерство в Україні», 2022*), є те, що станом на липень 2022 року залученість молоді до волонтерства знизилась, зокрема через такі особисті причини як повернення до роботи, навчання або ж пошук роботи, або ж такі соціальні причини як оптимізація роботи, зростання ефективності діяльності волонтерських організацій та скорочення запиту на волонтерську допомогу (через зменшення обсягів гуманітарної допомоги, переміщення ВПО) (*Дослідження «Молодіжне волонтерство в Україні», 2022*). Тому можемо припустити, що зображення дітей волонтерів в цей період є спробою залучити більше молоді до волонтерської діяльності в кризовий момент.

Загалом, залежність між деякими субкатегоріями та періодом публікації пояснюється актуальністю проблеми або тематики в медійному або суспільному просторі на момент певного періоду часу.

Отож, можна зробити **висновок**, що більшість дітей зображені як постраждали внаслідок воєнних дій і багато з них були змушені покинути свої домівки та переїхати до інших регіонів України. Менша частина дітей спочатку виїхала зі свого населеного пункту, але з часом повернулася. Деякі діти та їх сім'ї так і не залишали своїх домівок незважаючи на загрози. Попри те, що основну частину дітей зображено як постраждалих від війни, в текстах також фігурують історії дітей-волонтерів, у яких не згадується вплив повномасштабної війни на їхнє життя крім нового для дітей виду діяльності – волонтерства. В основному,

діти-волонтери є підлітками віком від 14 до 18 років із більш безпечних регіонів країни.

Частіше за все в історіях зображені діти від 6 до 10 років, на другому місці за частотою згадувань діти від 15 до 18 років, потім діти 11-14 років і найменше згадувались діти від 1 до 5 років. Дітей жіночої статі дещо більше, порівняно з дітьми чоловічої статі.

Найчастотніші згадки стосувалися дітей з Київської області, за ними – діти з Харківської і Донецької області. Але в текстах також фігурують і діти з інших областей України. Більшість сімей та їхніх дітей, які були змушені виїхати, переїхали до інших населених пунктів в Україні. Тимчасовий прихисток дітей найчастіше згадується у вигляді лікарень, у які дітей евакуюювали після отримання поранень і травм внаслідок обстрілів, шелтерів та зйомних квартир.

Образ дитини війни, зображений у публікаціях UNICEF, це, найчастіше, образ дитини, яка стикнулася з важкими умовами життя, втратами, емоційними труднощами та всілякими наслідками повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Мною було окреслено наступні складові образу дітей війни, сформовані на основі аналітичного читання текстів, які водночас є категоріями і субкатегоріями кодифікатора:

- Умови. У свою чергу, ця складова включає у себе наступні компоненти: навчання, дистанційне навчання, доступ до критичних ресурсів та субкатегорію побутових умов.
- Втрати. Ця складова включає такі компоненти: матеріальні втрати та нематеріальні втрати.
- Емоційний стан. Загалом було виокремлено три емоційні стани дітей: сум, страх та апатія.

- Досвід. Включає в себе наступні компоненти: досвід пов'язаний із воєнними діями, інший екстремальний досвід та дитячий досвід волонтерства.

- Наслідки. Дана складова містить наступні компоненти: наслідки для здоров'я дітей, наслідки для середовища дітей, особисті наслідки.

Найчастотнішою категорією є категорія «Досвід», де розглядається пережитий досвід дітей, який часто має травматичний характер. Аналіз цієї категорії показав, що діти в Україні, в період з березня 2022 року до лютого 2023 року, переживали важкі та травматичні ситуації внаслідок війни. Але деякі з них також показали рівень мобілізації та підтримки через волонтерську діяльність. Категорія «Умови» знаходиться на другому місці за кількістю згадок та демонструє умови, у яких зображеним дітям доводилося перебувати після початку воєнних дій 24 лютого 2022 року. Загалом, аналіз цієї категорії показав, що воєнні дії створюють складні умови для дітей, включаючи обмежений доступ до критичних ресурсів та незручності в навчанні. Проте діти та їхні сім'ї зосереджуються на виживанні та безпеці, тому згадки субкатегорії «Побутові проблеми» є менш частотними.

Категорія «Наслідки» є третьою за частотою згадувань і розглядає наслідки війни для дітей, демонструє крах їхнього звичного життя. Дані свідчать про те, що війна чинить серйозний вплив на життя дітей: більш, ніж половина з них відчували на собі хоча б один з наслідків війни як от руйнування навчального закладу, пошкодження або руйнація домівки, розлука з близькими та психологічні і фізичні травми. Результати контент-аналітичного дослідження показують, що війна має серйозний вплив на емоційний стан дітей (це четверта за частотою згадувань категорія), спричиняючи страх, сум і апатію. При аналізі

медіа дописів з дитячими історіями виявлено, що близько 40% дітей перебували хоча б у одному з цих емоційних станів.

Дослідження також показує, що війна призводить до значних втрат для дітей (це п'ята і остання за частотою згадувань категорія) як матеріального, так і нематеріального характеру, зокрема, втрати дому, що має серйозний вплив на дітей та їхні сім'ї. У проаналізованих історіях рідко згадувалися матеріальні втрати, хоча більшість сімей і дітей були змушені залишити своє майно та взяти лише необхідне, покинувши свої домівки.

При аналізі також була виявлена залежність між частотою згадування певних субкатегорій («Навчання», «Критичні ресурси» та «Досвід волонтерства») та часовим періодом публікації. Ця залежність пояснюється актуальністю проблеми або тематики в суспільному та медійному просторі у певний період часу. Так, субкатегорія «Критичні ресурси» частіше зустрічалася в текстах, опублікованих у перші місяці повномасштабного вторгнення та в період масованих ракетних атак на енергетичну інфраструктуру України. А субкатегорія «Навчання» частіше зустрічалася в історіях дітей, опублікованих перед початком або на початку навчального року.

ВИСНОВКИ

Сучасність диктує нові стратегії і тактики ведення війни. На відміну від минулого, де в бойових діях, в основному, брали участь безпосередньо комбатанти, сучасна війна, як це показує досвід України, зазвичай ведеться в межах цивільних територій. Для досягнення своїх цілей вороги тепер використовують такі тактики як штучний дефіцит продовольства, терор цивільного населення, обстріли медичних та освітніх закладів, соціальної й критичної інфраструктури. Як наслідок, цивільні особи, особливо діти, страждають непропорційно через їхню підвищену вразливість у суспільстві. Ця модель стала очевидною після початку повномасштабної війни в Україні. Крім того, характерними є внутрішні та зовнішні вимушені переміщення людей з територій, де ведуться воєнні дії. Прилив великої кількості таких «вразливих» осіб сіє хаос всередині і без того крихких систем та дестабілізує суспільство. Знову ж таки, діти несуть основний тягар цих обставин.

Висновки різних досліджень проблематики наслідків війни показують, що діти в таких умовах страждають від підвищеної смертності, їх рівень освіти та здоров'я погіршується, вони мають високий ризик втратити батьків, що, зрештою, ставить під загрозу їхні перспективи у подальшому житті та повноцінне функціонування в суспільстві.

Проблематика дітей війни постала в українському суспільстві ще у 2014 році, проте спалах нової російської агресії у лютому 2022 року збільшив масштаби цієї проблеми для України та її суспільства, адже велика кількість українських дітей, так чи інакше, відчули на собі наслідки повномасштабної війни. Все більш актуальними та важливими стають наукові дослідження проблематики дітей війни та її трансляція в медіа, яка, у свою чергу, впливає на формування громадської думки щодо проблеми, а відповідно і є рушієм змін.

Незважаючи на значну актуальність проблематики дітей війни, наразі існує небагато українських наукових досліджень та публікацій, спрямованих на її вивчення в Україні, тим більше за період починаючи з лютого 2022 року. Тому ця проблематика потребує розголосу і подальшого глибшого вивчення.

Наукові дослідження мають сприяти розробці стратегій підтримки та допомоги дітям, які постраждали від війни, а також формулюванню рекомендацій для владних структур та громадських організацій з покращення їхнього життя у воєнних умовах та подальшої реабілітації. Дослідження також мають сприяти приверненню уваги громадськості та міжнародних організацій до проблеми дітей війни в Україні і залученню додаткових ресурсів для надання допомоги. Зокрема, важливими є дослідження медіаполя, адже саме ЗМІ та різні медіа є передовими джерелами отримання інформації для більшості українців, формують громадську думку. Метод контент-аналізу є досить ефективним для аналізу медіа-дискурсів, його значною перевагою є доступність та універсальність, адже він дозволяє досліджувати дискурси, аналізувати частоту та переважання певних ідей і повідомлень без необхідності безпосереднього залучення до дослідження самих індивідів.

У емпіричній частині, а саме за результатами контент-аналітичного дослідження образу дітей війни в медіаполі від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну було виділено основні компоненти образу дітей війни. Зокрема, виділено такі ключові складові: *умови*, в яких опинились діти після початку війни; *втрати*, які їм довелося зазнати внаслідок війни; *емоційний стан*, який переживають ці діти; *досвід*, який вони набули внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну, а також *наслідки*, які ця війна принесла дітям у цілому. Найчастіше у публікаціях зображалися діти віком від 6 до 10 років, а відсоток висвітлення дівчат був більшим, ніж хлопців. Значна кількість цих дітей

проживала в Київській області на момент початку російської агресії 24 лютого 2022 року. Також було виявлено, щоб багатьом дітям довелося виїхати зі свого населеного пункту через війну.

Категорія «Досвід», яка враховує пережитий, іноді травматичний досвід дітей є найчастотнішою серед усіх інших, а субкатегорія «Досвід, прямими наслідками якого є воєнні дії» є найбільш представленою. Понад третина дітей прожила досвід, пов'язаний з воєнними діями, а 29% чули звуки вибухів снарядів або ракет. 15% дітей бачили вибухи снарядів своїми очима. Також ця категорія показала, що значна кількість дітей (26%) перебувала тривалий час у бомбосховищах, підвалах або метро, 10% перебували у холоді, а 4% голодували протягом значного періоду часу. Разом з тим, були і діти, що займались волонтерською діяльністю: таких було 10%.

В 22% дитячих історій згадувалося про зруйновані школи, садки, коледжі або ліцеї дітей внаслідок обстрілів. Будинки 17% дітей отримали руйнування або пошкодження через війну, а 53% дітей відчували наслідки повномасштабного вторгнення РФ в Україну, що увійшли до категорії «Наслідки».

Що стосується категорії «Умови», то 26% дітей були позбавлені доступу до критичних ресурсів на певний час під час війни, особливо в умовах, коли були недоступні кілька ресурсів одночасно. 27% дітей стикалися з незручностями або проблемами, такими як дистанційне навчання, відсутність можливості відвідувати гуртки та спортивні секції або зруйновані школи, а також рідші згадки про проблеми побуту дітей під час війни.

У категорію «Емоційного стану» увійшли три субкатегорії: страх, апатія та сум. Близько 40% дітей, про яких йшлося у текстах, перебували хоча б в одному з негативних емоційних станів. 22% дітей відчували сум, 20% відчували страх, а 3% перебували в стані апатії.

Щодо категорії «Втрати»: у проаналізованих історіях рідко згадувалися матеріальні втрати. У 10% дитячих історій згадується, що дитина втратила щось з особистих або сімейних матеріальних речей. В основному в історіях торкалися теми нематеріальних втрат і 22% зображених дітей зазнали хоча б однієї нематеріальної втрати. Найпоширенішою нематеріальною втратою була втрата дому, як в прямому, так і в образному сенсі. 20% усіх дітей та їхніх сімей зазнали втрати свого дому, а іноді йшлося про повне знищення населеного пункту або району.

Також це дослідження показало, що частота згадувань деяких компонентів образу дітей війни залежить від періоду. Наприклад, в історіях, опублікованих у перші місяці повномасштабного вторгнення та під час масованих ракетних обстрілів України частіше, ніж в інші періоди, йшлося про проблеми з доступом дітей до критичних ресурсів (ліків, медичної допомоги, продуктів харчування, водо-, газо-, електропостачання, опалення, мобільного та інтернет-зв'язку тощо). А перед початком та на початку навчального року, частіше, ніж в інші періоди зображувалися історії дітей, навчання яких зазнало серйозних наслідків через повномасштабну війну. Такі наслідки включали в себе руйнування шкіл, вимушене дистанційне навчання, повна відсутність можливості навчатись.

Загалом, моє контент-аналітичне дослідження дозволило визначити, як зображаються діти війни в українському медіаполі. З одного боку, вони постають жертвами війни, які викликають жаль та співчуття, адже їм надто рано довелося пережити зовсім недитячий досвід. З іншого боку, подекуди діти війни зображаються як волонтери, які вже у такому юному віці усвідомлюють необхідність допомоги іншим постраждалим від війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Akbulut-Yuksel, M. (2014). Children of War: The Long-Run Effects of Large-Scale Physical Destruction and Warfare on Children. *Journal of Human Resources*, 49(3), 634–662. <https://doi.org/10.1353/jhr.2014.0021>
2. Berelson, B. (1971). *Content analysis in communication research*. Hafner.
3. Brakman, S., Garretsen, H., & Schramm, M. (2004). The strategic bombing of German cities during World War II and its impact on city growth. *Journal of Economic Geography*, 4(2), 201–218. <https://doi.org/10.1093/jeg/4.2.201>
4. Davis, D. R., & Weinstein, D. E. (2002). Bones, Bombs, and Break Points: The Geography of Economic Activity. *American Economic Review*, 92(5), 1269–1289. <https://doi.org/10.1257/000282802762024502>
5. Hansen, A., Cottle, S., Negrine, R., & Newbold, C. (1998). *Mass communication research methods*. NYU Press.
6. Hestres, L., Rochman, A., Busso, K., & Volmert, A. (2021). *How Are Children's Issues Portrayed in the News? A Media Content Analysis*. Washington, DC: FrameWorks Institute.
7. Jensen, J. P. (1996). War-Affected Societies and War-Affected Children. *Childhood*, 3(3), 415–421.
8. Krippendorff, K. (2018). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. SAGE Publications, Inc.
9. Miguel, E., & Roland, G. (2011). The long-run impact of bombing Vietnam. *Journal of Development Economics*, 96(1), 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2010.07.004>

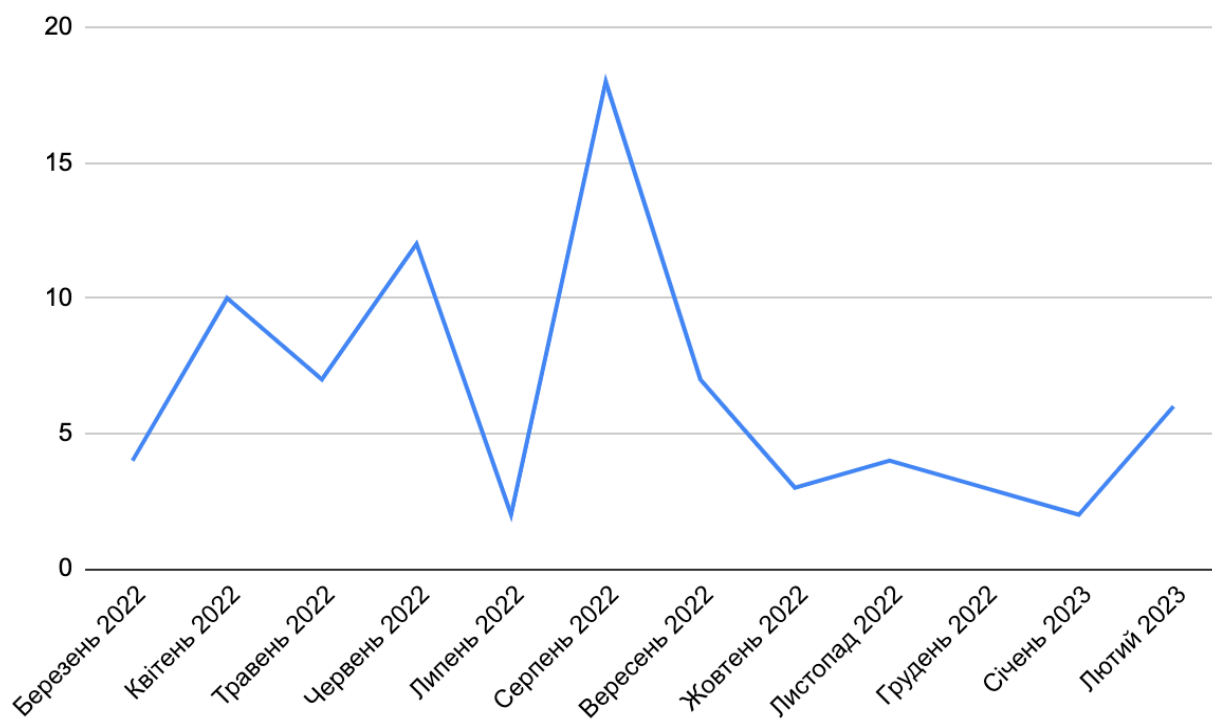
10. Neuendorf, K. A. (2016). *Content Analysis Guidebook*. SAGE Publications, Incorporated.
11. Rosenblatt, R. (1983), *Children of War*. Garden City, New York: Anchor Press/Doubleday.
12. «Втрачене покоління XXI століття»: як українські діти переживають російське вторгнення. (2022). Foreign Ukraine. <https://foreignukraines.com/2022/09/10/how-ukrainian-children-experience-the-russian-invasion/>
13. Дослідження «Молодіжне волонтерство в Україні». (2022). IRI Ukraine. <https://iri.org.ua/survey/doslidzhennya-molodizhne-volonterstvo-v-ukrayini>.
14. Діти війни. (б. д.). <https://childrenofwar.gov.ua>
15. Клименко, О. (2019). Залучення дітей до участі в збройних конфліктах: моделі та методи вербування (український досвід). *Соціологічні студії*, 2(15), 13–20. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-02-13-20>
16. Проблеми українських дітей під час війни. (2023). [Прес-реліз] https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html
17. Про соціальний захист дітей війни, Закон України № 2195-IV (2018) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2195-15#Text>
18. Проценко, О. О. (2018). Образ внутрішньо переміщених осіб в медійному дискурсі: критичний дискурс-аналіз повідомлень ЗМІ. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*, 23(1(30)), 122–130. [https://doi.org/10.18524/2304-1439.2018.1\(30\).145222](https://doi.org/10.18524/2304-1439.2018.1(30).145222)

19. Соціальні мережі та месенджери в Україні. (2021). [Прес-реліз]. <https://rb.com.ua/uk/blog-uk/omnibus-uk/socialni-merezhi-ta-mesendzheri-v-ukraini/>

20. ЮНІСЕФ: 100 днів війни в Україні призвели до того, що 5,2 мільйона дітей потребують гуманітарної допомоги. (2022). [Прес-реліз]. <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/one-hundred-days-war-ukraine-have-left-52-million-children-need-humanitarian>

ДОДАТКИ

Додаток А

*Рис. 1. Кількість дитячих історій протягом періоду Березень 2022-
Лютий 2023*

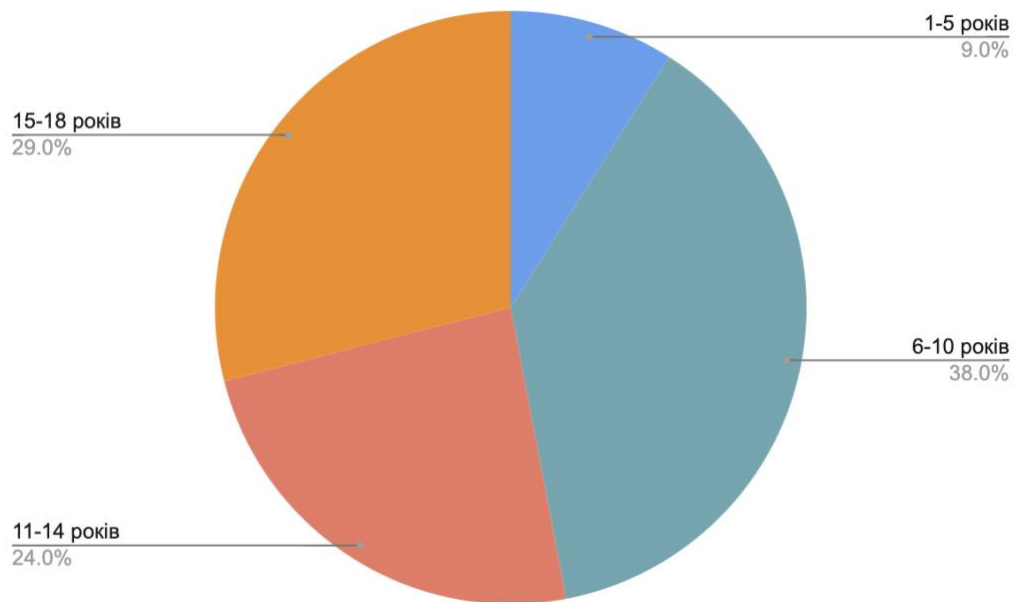

Рис. 2. Віковий розподіл зображених дітей

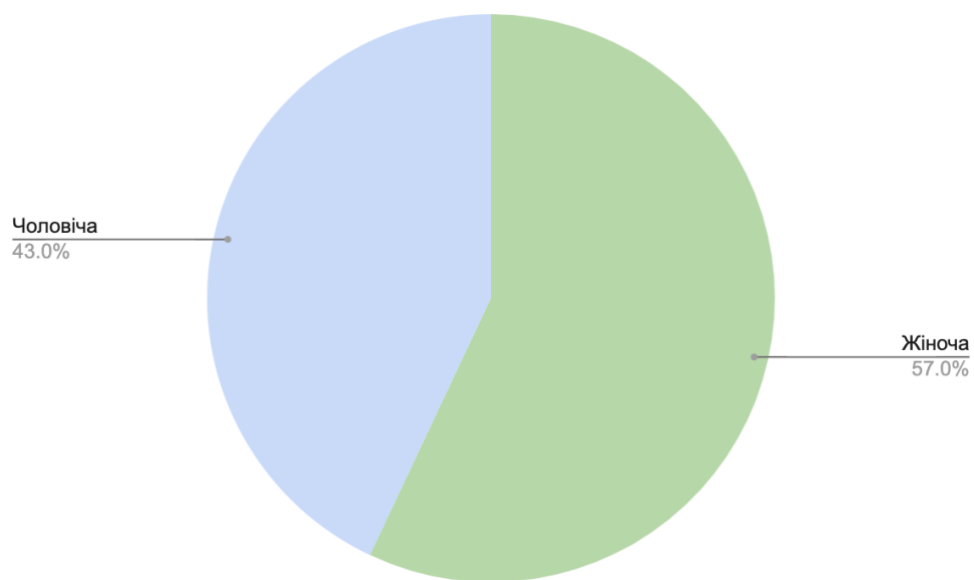

Рис. 3. Розподіл за статтю

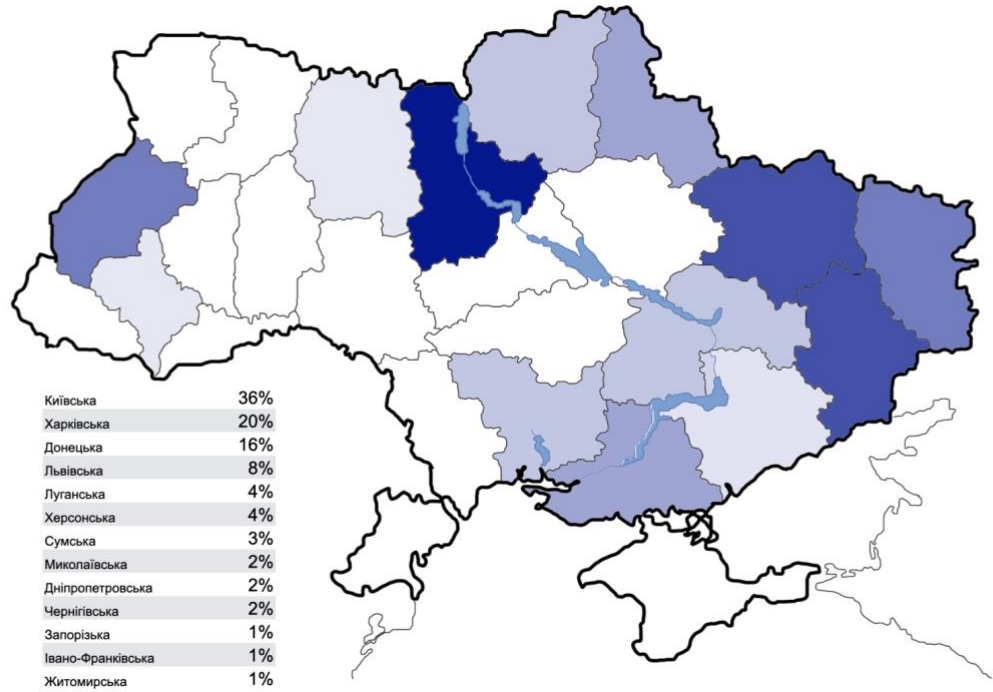

Рис. 4. Розподіл за областю, в якій проживали на момент російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року

Рис. 5. Розподіл за ситуацією зі зміною місця проживання

Рис. 6. Куди виїхали (серед тих, хто був змушений виїхати)

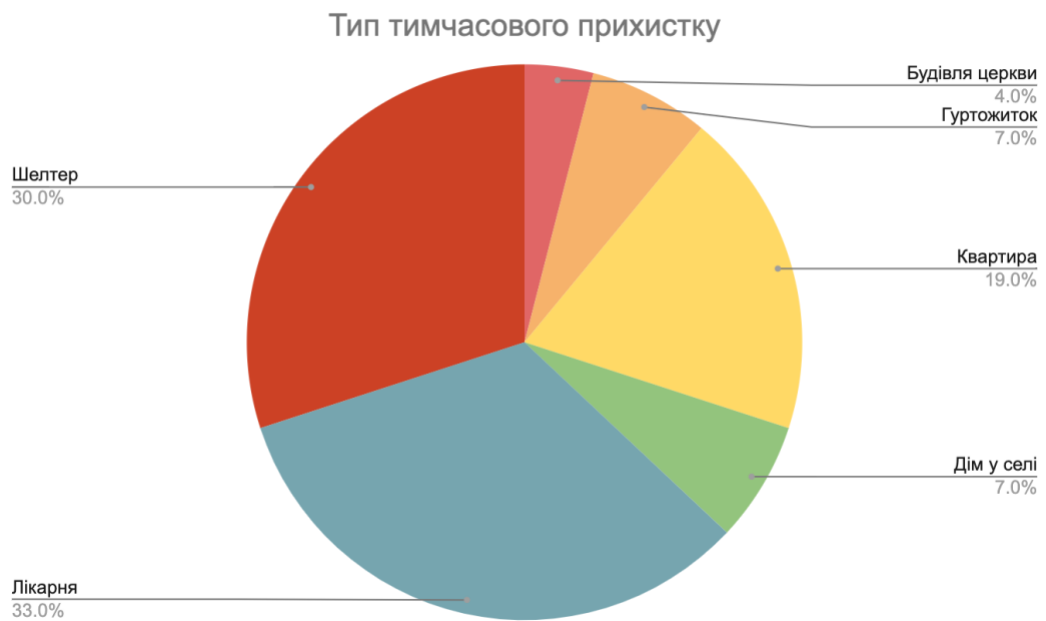

Рис. 7. Розподіл за типом тимчасового прихистку (серед тих, хто виїхав + якщо було вказано)

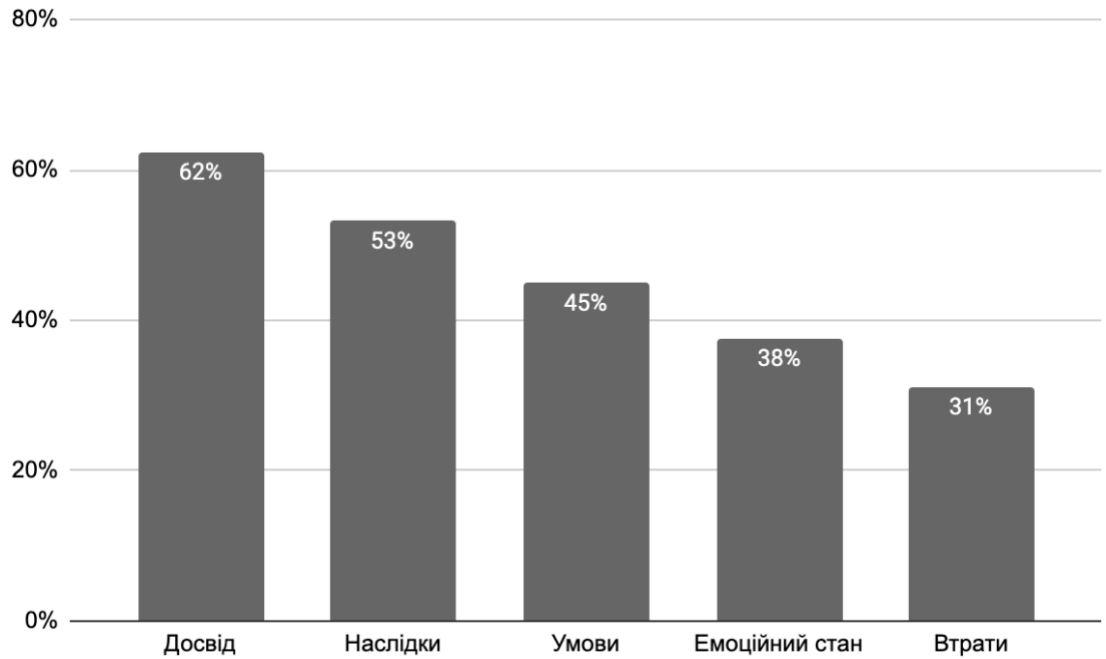

Рис. 8. Розподіл за категоріями

Категорія "Досвід"

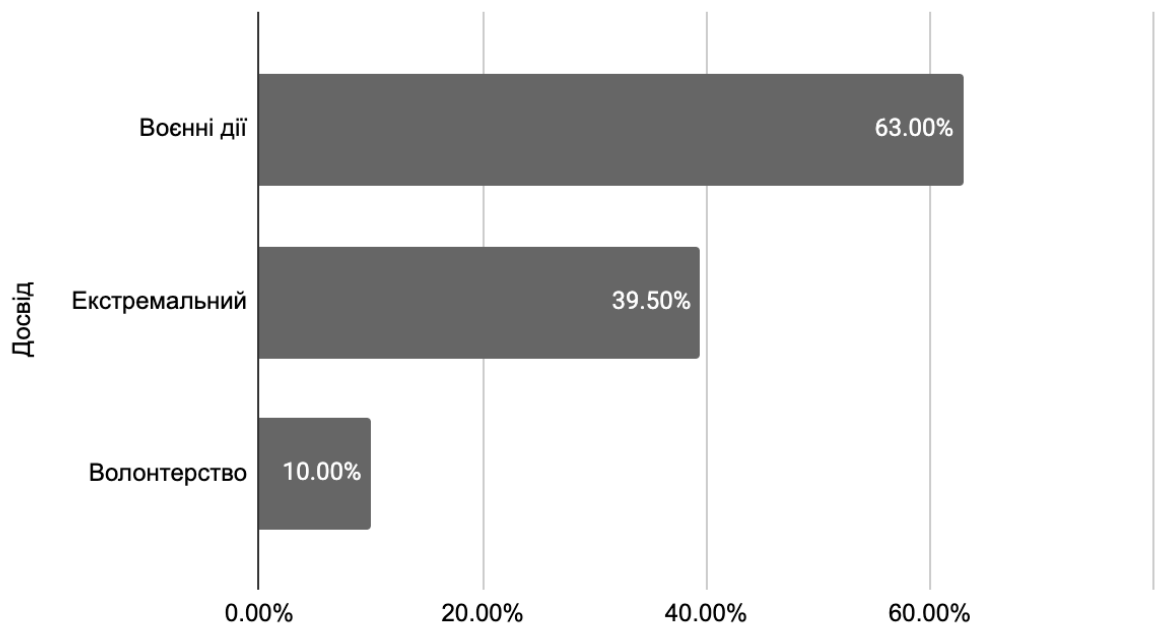

Рис. 9. Розподіл серед усіх дітей всередині категорії «Досвід»

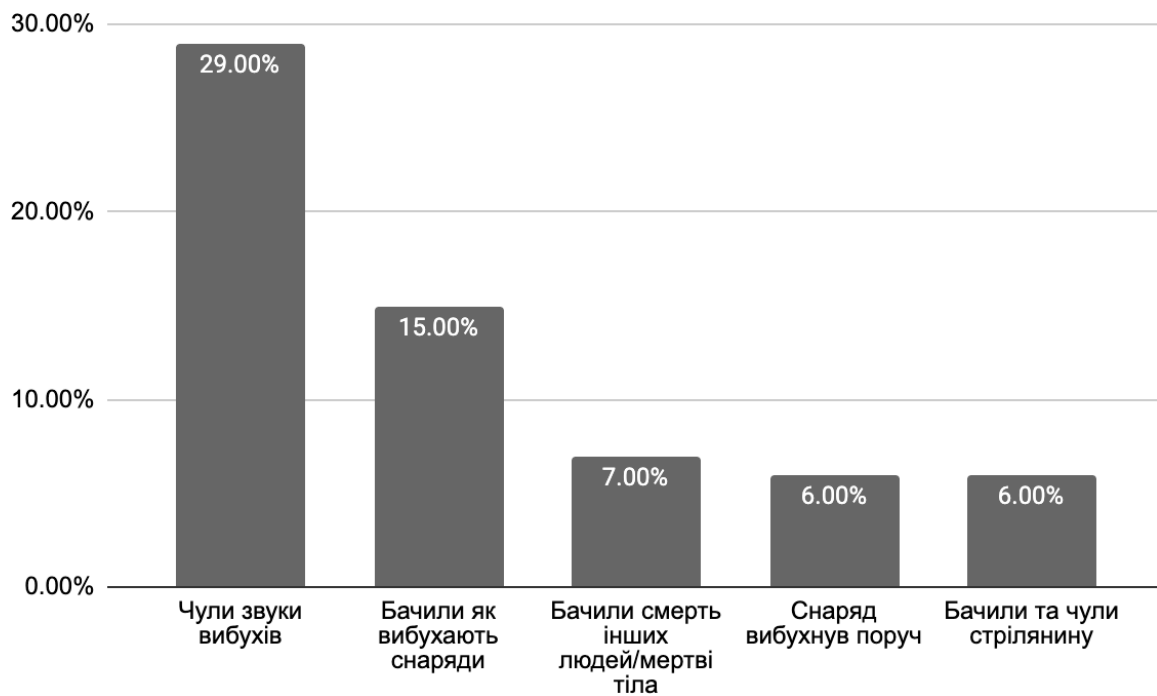

Рис. 10. Розподіл серед усіх дітей за субкатегорією «Досвід, прямим наслідком якого є воєнні дії»

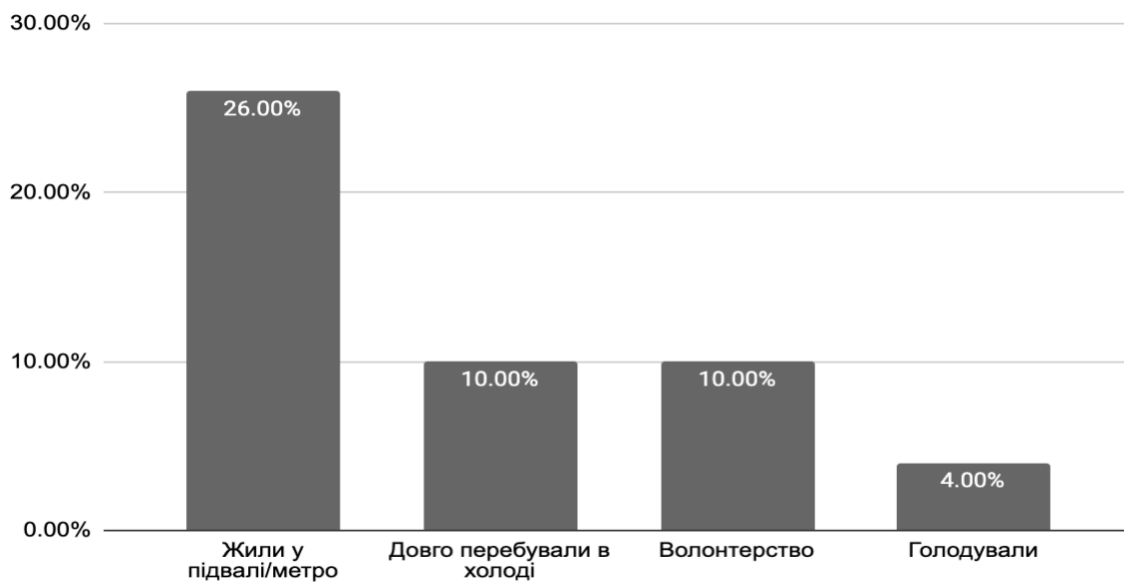

Рис. 11. Розподіл серед усіх дітей за субкатегоріями «Інший екстремальний досвід» та «Волонтерство»

Категорія "Наслідки"

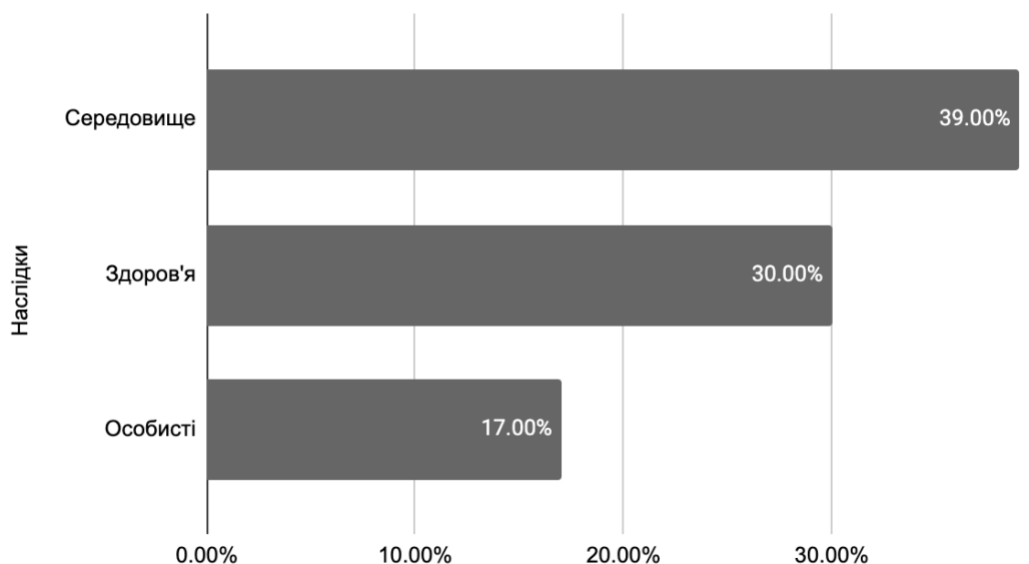

Рис. 12. Розподіл серед усіх дітей всередині категорії «Наслідки»

Субкатегорії категорії "Наслідки"

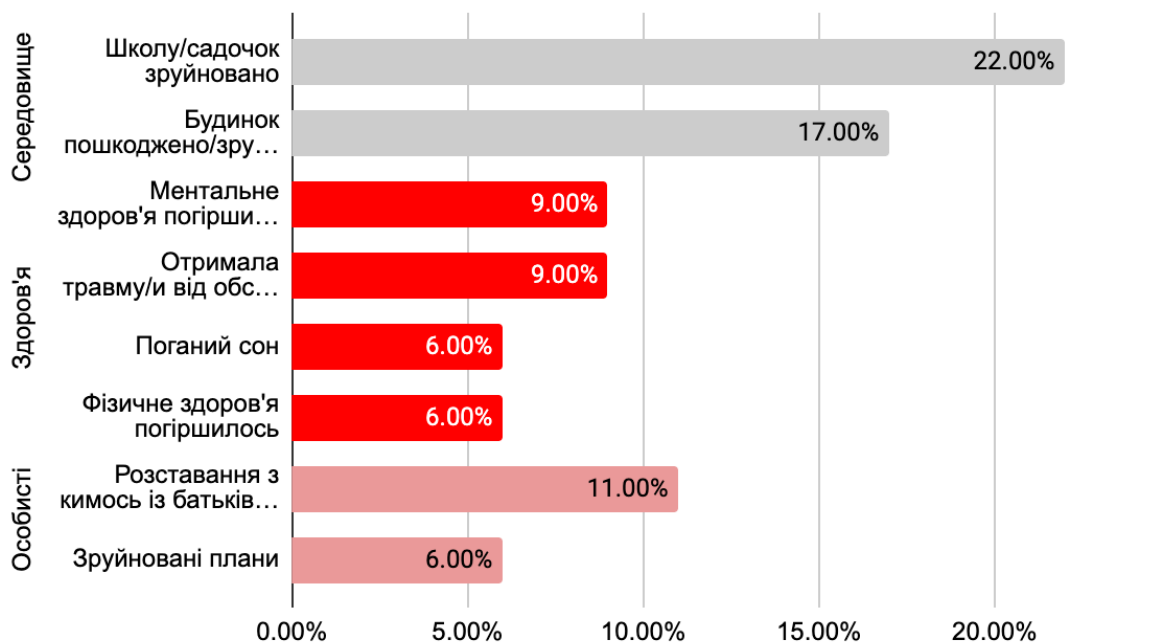

Рис. 13. Розподіл серед усіх дітей всередині субкатегорій категорії «Наслідки»

Категорія "Умови"

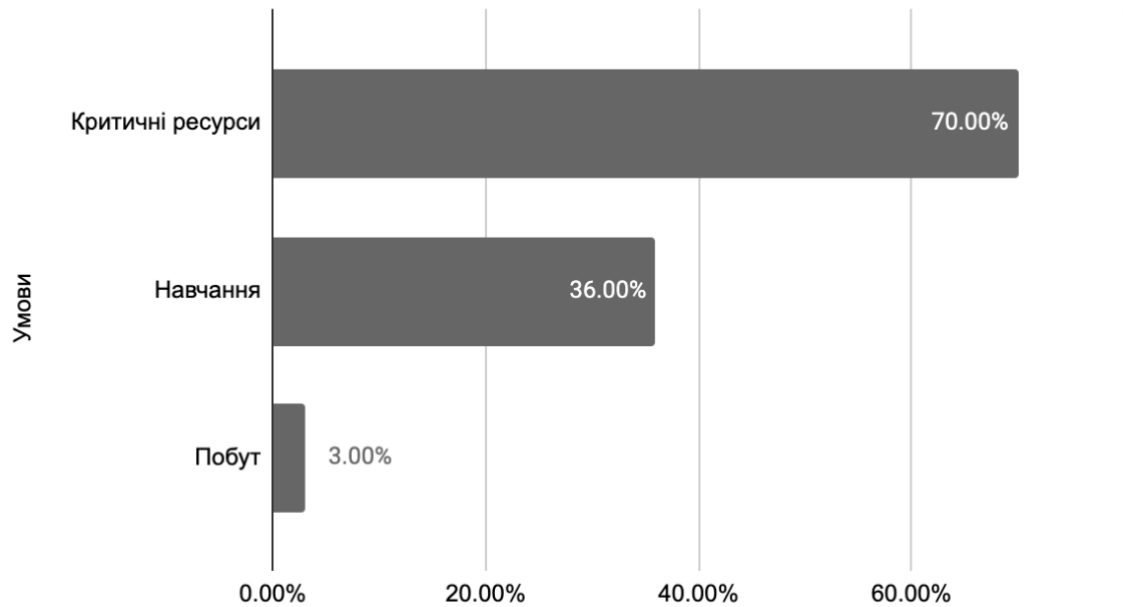

Рис. 14. Розподіл серед усіх дітей всередині категорії «Умови»

Субкатегорія "Критичні ресурси"

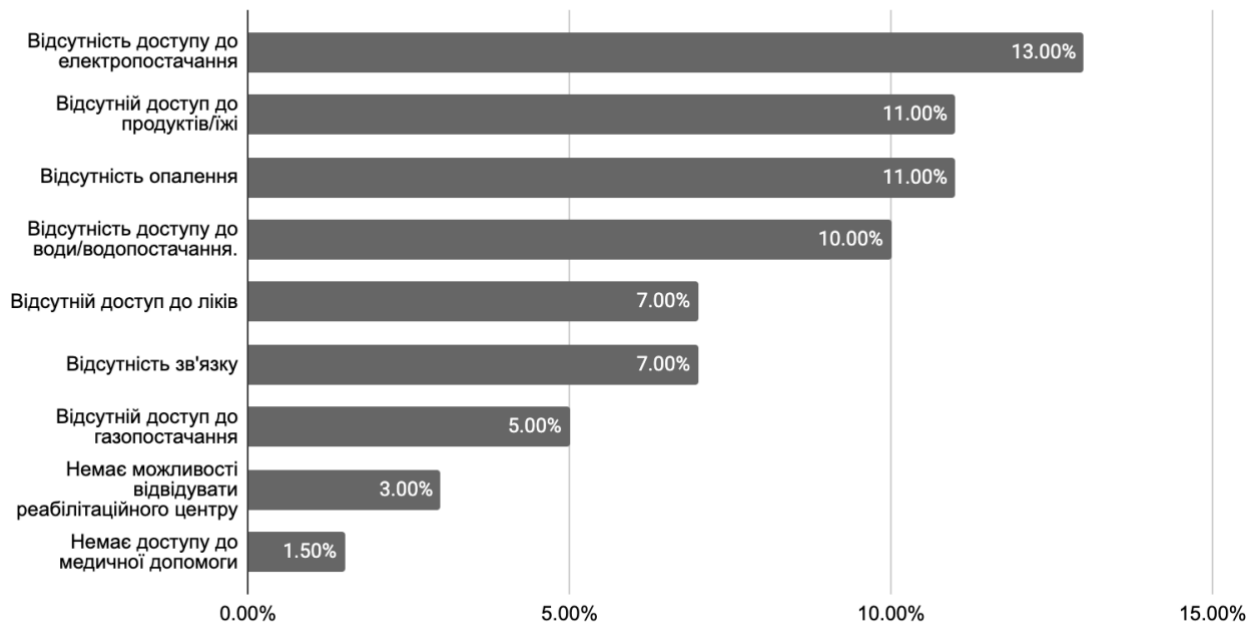

Рис. 15. Розподіл серед усіх дітей всередині субкатегорії «Критичні ресурси»

Субкатегорія "Умови навчання"

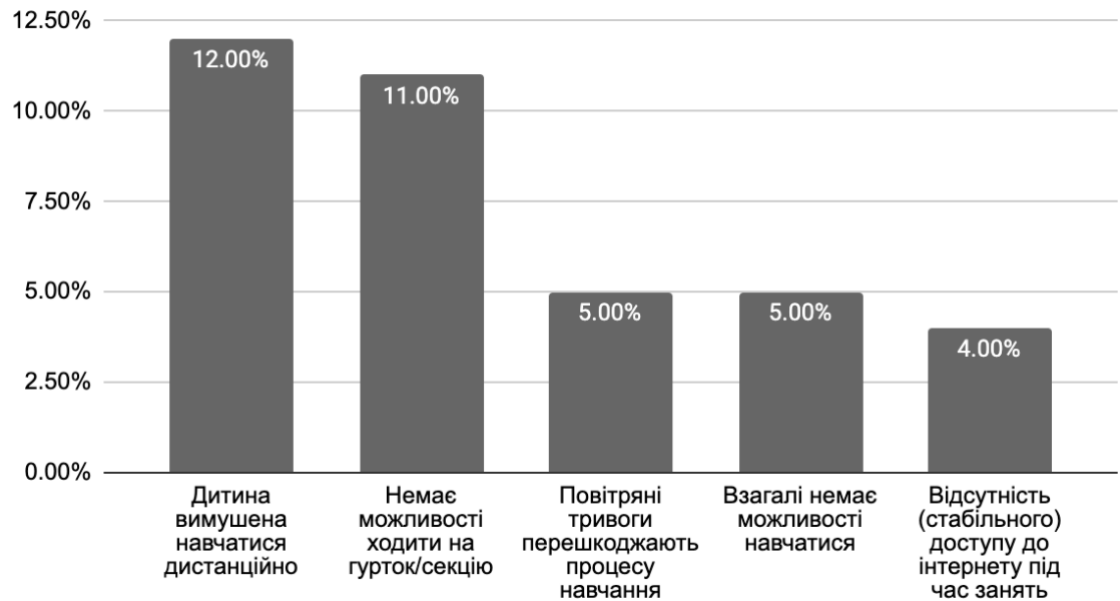

Рис. 16. Розподіл серед усіх дітей всередині субкатегорії «Навчання»

Категорія "Емоційний стан"

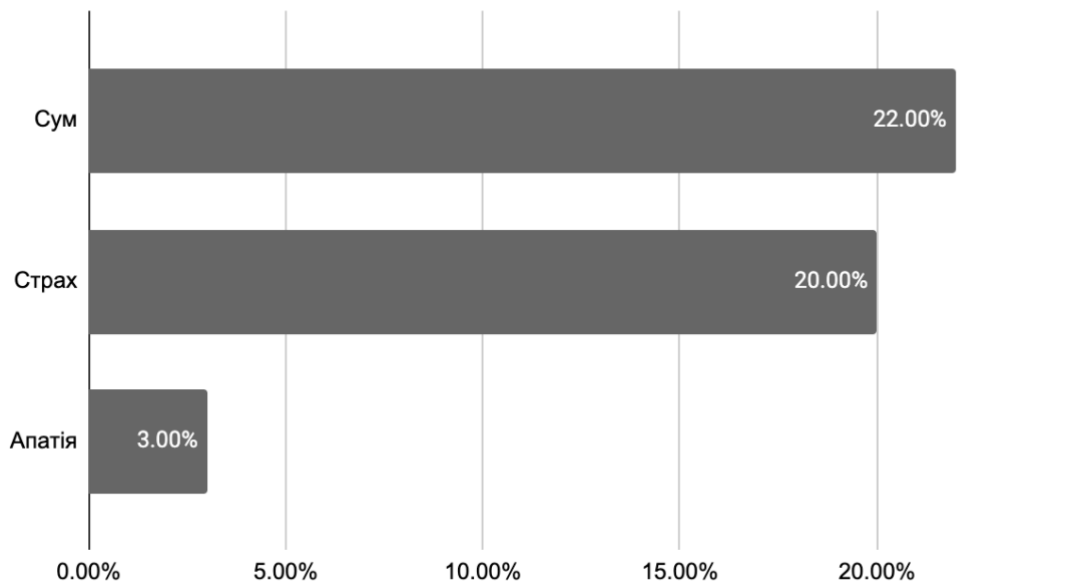

Рис. 17. Розподіл серед усіх дітей за категорією «Емоційний стан»

Категорія "Втрати"

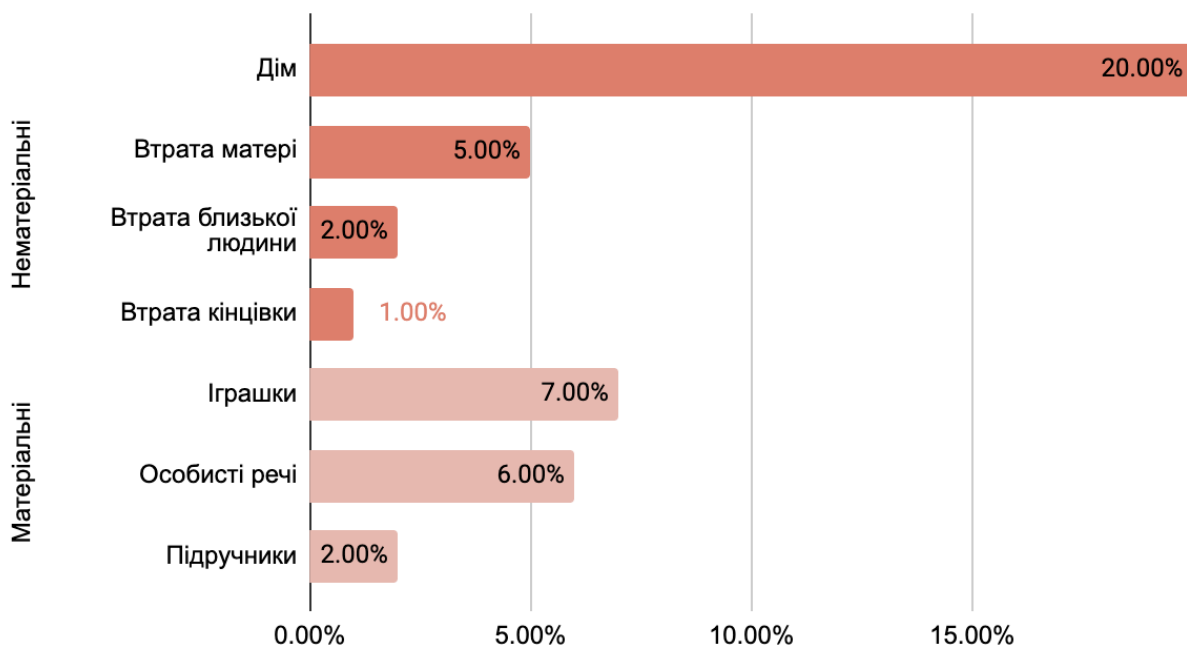

Рис. 18. Розподіл серед усіх дітей за категорією «Втрати»

Рис. 19. Згадки за категоріями «Навчання», «Критичні ресурси» та «Волонтерство» протягом періоду Березень 2022 - Лютий 2023